

РОЗДІЛ 10

АРИСТОКРАТІЯ ТА ШЛЯХТА ПІВНІЧНО-СХІДНОГО ПОРУБІЖЖЯ УГОРЩИНИ В ПОЛІТИЧНИХ І СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ПРОЦЕСАХ РАНЬОГО НОВОГО ЧАСУ

Період XVI–XVII ст. – один із найскладніших періодів історії Угорщини та Центрально-Східної Європи загалом. Це час державного роз'єднання, турецької окупації центральної частини країни, господарської кризи, внутрішньо-політичних суперечок між аристократичними угрупованнями, релігійного протистояння тощо. Це був період різносторонніх, але одночасно взаємопов'язаних політичних, суспільних, господарських та духовних процесів. Зміни охопили практично усі суспільні стани угорського суспільства, поширилися на усі без винятку регіони країни. Турецька окупація великої частини країни, боротьба за угорський трон між Фердинандом I Габсбургом і Яношем Заполяї та утворення Трансільванського князівства призвели до територіальних, управлінських і військово-оборонних змін.

Північно-східні комітати* адміністративно належали до Верхньої Угорщини (*Hungaria Superior*, *Oberungarn*, *Felső-Magyarország*, *Felföld*) – своєрідної адміністративно-правової, військової, господарської структури ранньомодерної доби. У період боротьби за угорський трон більша частина Верхньої Угорщини була підвладна Габсбургам. Адміністративним центром було м. Пожонь (Братислава), де знаходилася королівська намісницька адміністрація. За етно-конфесійним складом населення 13 комітатів Верхньої Угорщини було строкате, що визначало унікальну духовну і матеріальну культуру.

Активними учасниками різних соціокультурних, політичних, господарських процесів була угорська шляхта, яка, подібно до інших елітарних структур європейських країн, поділялася на три

* Зокрема, комітати Унг (або Ужанський), Берег (або Березький), Угоча (або Угочанський) та Мараморошський, більша територія яких із середини XX ст. належала до складу УРСР як Закарпатська область. Строкате в етнічному, релігійному, мовному, культурному аспектах населення формувалося впродовж тисячоліття.

основні групи: магнати, середня та дрібна шляхта. Аристократія володіла значними земельними територіями у різних частинах країни, займала найвищі державні і придворні посади, мала політичну владу і в регіонах (комітатах). Це приблизно 50 магнатських родів¹. У XVI ст., від 1540-х років, впроваджена практика дарування баронського титулу вихідцям із середньої та навіть нижчої шляхти (за військові, політичні, господарські заслуги). Здебільшого власники *diploma baronatus* ставали спадковими баронами². За час правління Фердинанда I Габсбурга 15 особам даровано титул барона³, деяким – спадковий. Отож із ускладненням політичної ситуації в угорському суспільстві відбувалися значні зміни. Прошарок вищої аристократії змінювався. Чимало нових баронів пов'язані з північно-східним пограниччям Угорщини, зокрема Добо, Маґочі, Ракоці, Алаґі та інші.

Перманентна війна з турками, військові витрати держави, необхідність зміцнення оборонної системи виснажували державну казну. Доходів від збору податків не вистачало, тому правитель звертався до заможних шляхтичів за позиками, за які надавав право володіння замками, домініями тощо. Саме ці важкі для країни часи були сприятливими для нагромадження капіталу осіб, що зайнялися постачанням продовольства і фуражу для війська, використали можливість слабого державного контролю над торгівлею тощо. Землевласники (серед них і нове покоління шляхти) так би мовити надавали різні фінансові послуги державі і за це отримували певні привілеї. Часто такі спритні підприємці ставали комендантами прикордонних фортець і в такий спосіб користувалися благами державної служби. Шляхтичі Алаґі, Ракоці, Текелі, Маґочі, Добо – це люди нового покоління, вихідці із середньої чи дрібної шляхти, які через нагромаджені фінанси з легкістю могли стати позичальниками короля (казни)⁴. Правитель за таку «послугу» надавав

¹ Pálffy G. A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Budapest: Hun-Ren Bölcsészettud. Kutatóközp, 2000. P. 36–38.

² Pálffy G. Utak az arisztokráciába – bárói címszerzők a 16.századi Magyar Királyságban. *Arisztokrata életpályák és életviszonyok* / szerk.: K. Papp, L. Püski. Debrecen, 2009. P. 12.

³ Ibid. P. 15.

⁴ Németh H. I. Végvárak, városok, hadseregszállítók. A felsőmagyarországi városszövetség és a védelmi rendszer 1526–1593. *Történelmi Szemle*. 2000.

шляхтичам титули, передавав у заставу міста, замки та навіть цілі домінії. У 1568 р. Габсбурги і Османи уклали на вісім років адріанопольське перемир'я⁵. Це значно похвалило господарське життя, яке кілька десятиліть перебувало у стані стагнації. Підприємливі шляхтичі, зокрема Добо та Маґочі, вдало скористалися ситуацією і надали розмаху торгівлі вином та будівельним лісом.

ґашпар Маґочі був типовим представником нової соціальної групи – підприємців, або, як їх називає фахова література, *hoto novus*. Перший визначний представник сім'ї ґашпар I у 1556–1560 рр. був комендантом замку Дюла⁶. У 1562 р. він потрапив у турецький полон, із якого зміг звільнитися за великий викуп у 14 тис. золотих. Після звільнення призначений комендантом фортеці Егер (1564) та наджупаном комітату Гевеш і Зовнішній Солнок. Військова служба на боці короля давала можливість примножити майно сім'ї. Маґочі, подібно до інших *hoto novus*-ів, був позичальником казни. У такий спосіб у 1573 р. за 42 тис. форинтів Ґ. Маґочі отримав у володіння терміном на 10 років найважливіший стратегічний пункт Північно-Східної Угорщини – Мукачівську фортецю і всю домінію⁷. Згодом право на заставне володіння було підтверджено ще кілька разів (1579, 1580, 1586). Звісно, щоразу збільшувалася і сума застави. Через рік після отримання Мукачівської домінії Маґочі стає Березьким наджупаном⁸. Вельможа часто навідував Мукачівський замок, провів значну роботу для укріплення мурів фортеці. В останні роки свого життя постійно проживав тут. За тогочасною традицією при дворі знатних вельмож проживали, виховувалися діти середньої шляхти околиць (фаміліари* магната). Юнаки набиралися навиків військової справи. При мукачівському дворі Маґочі перебували і протестантські проповідники, які проводили жваву місіонерську роботу в околицях Мукачева.

Vol. 42. P. 224.

⁵ Цьольнер Е. Історія Австрії / пер. з нім.: Р. Дубасевич, Х. Назаркевич, А. Онишко, Н. Іваничук. Львів: Літопис, 2001. С. 192.

⁶ Kiss L. Mágócsy Gáspár térnyerése Abaúj vármegyében 1559 és 1582 között. *Levéltári Évkönyv. Új folyam.* II. Miskolc, 2020. P. 5–6.

⁷ Ibid. P. 16; 21.

⁸ Ibid. P. 21.

* Форма феодалної залежності в середньовічній і ранньомодерній Угорщині.

Гашпар Маґочі не мав прямих спадкоємців. У своєму заповіті спадкоємцем назвав племінника Андраша, який через вигідний шлюб із Юдітою Алагі Бекень збільшив статки сім'ї Маґочі. Народилося в них двоє синів – Гашпар і Ференц. Андраш Маґочі помер ще за життя свого дядька, у 1590 р., тож Гашпару довелося укласти новий заповіт, у якому спадкоємець – Ференц, син Андраша. Невдовзі вдова одружується з іншим представником покоління *homo novus* – Жигмондом Ракоці (він стає опікуном сиріт)⁹. Так, Мукачівська фортеця та домінія увійшли до маленького «королівства» Ракоці, що швидко зростало. Жигмонд виплатив казні грандіозну на той час суму – 82 тис. форинтів за продовження права заставного володіння домінією.

Історія роду Маґочі цим ще не завершилася. Ференц Маґочі (народився 1582 р.) зробив гарну кар'єру¹⁰. Займав посаду наджупана комітату Берег та Торна, був головним комендантом Верхньої Угорщини, а у 1604 р. приєднався до антигабсбурзького руху Іштвана Бочкаї. Однак помер у досить молодому віці (1611). Його вдова Оршоля Дершфі вже через рік стала дружиною молодого, тоді ще маловідомого у політичних колах Міклоша Есрегазі, що служив при дворі Маґочі. Цим шлюбом і розпочався кар'єрний злет М. Естергазі. Мукачівська домінія недовго була у його власності. За умовами нікольсбурзького миру 1622 р. замок і домінія перейшли до трансільванського князя Ілора Бетлена, а після його смерті у 1629 р. недовго була у володінні його дружини Катерини Бранденбурзької.

Політичне зростання І. Маґочі відбувалося в час, коли в угорському суспільстві з'явилося нове віровчення – протестантизм. Практично усі представники сім'ї Маґочі були прихильниками протестантизму¹¹, а саме кальвінізму. При дворі Гашпара Маґочі тривалий час проповідував Ференц Балог. Він супроводжував свого патрона з Дюли до Торни, а згодом до замку Егер¹².

⁹ Kiss L. Mágócsy Gáspár térnyerése Abaúj vármegyében 1559 és 1582 között. P. 22–23.

¹⁰ Szabó A. Mágocsy Gáspár és András udvara. *Magyar reneszánsz udvari kultúra* / szerk. R. Várkonyi Ágnes. Budapest: Gondolat kiadó, 1987. P. 275.

¹¹ Gyulai É. Anser et Aquarium. Bocatius hexastichonja Mágocsy Ferenchez és Alaghy Ferenchez. *Irodalomtörténeti közlemények*. 2017. Vol. 121. Évf. 4. sz. P. 515.

¹² Szabó A. Mágocsy Gáspár és András udvara. P. 264–265.

Гашпар Маґочі та його племінник Андраш фінансували навчання юнаків у Віттенберзькому університеті, видання полемічних праць кальвіністських авторів-проповідників, надавали прихисток проповідникам, які вимушені були залишити колишні місця служби через переслідування католицьких вельмож тощо. Коли у 1563 р. серед протестантів Верхньої Угорщини розгортаються гострі дискусії у питаннях віровчення та окремих обрядів, Г. Маґочі займає чітку прокальвіністську позицію. Полемісти кальвіністського напрямку присвячують низку своїх видань Г. Маґочі та його дружині. Гашпар Маґочі, а згодом Андраш Маґочі були патронами визначного кальвіністського діяча Верхньої Угорщини, перекладача Біблії на угорську мову Гашпара Каролі¹³.

Подібно до Маґочі швидко збагачувалися представники середньо-шляхетського роду Добо. Предки сім'ї Добо – рід Панкі, відомий за актовим матеріалом XIII ст. Наприкінці XIII ст. здобули нові села в Ужанському комітаті, а в 1311 р. до їхньої власності перейшло помістя Руска, за яким рід став називатися Добо з Руска¹⁴. У 1335 р. землі були поділені між двома гілками роду – Добо і Батор. Представники Добо із Руска у XIV ст. займали важливі посади в Ужанському комітатському управлінні.

Близькими родичами Добо були Палоці¹⁵ (інша гілка нащадків Панкі, мали спільний герб). У битві з османським військом під Могачем (1526) помер останній чоловік роду Палоці – Антал. Його землі захопив Петер Перені (король дарував йому без згоди інших спадкоємців). Свої права на спадщину Палоці у тривалих судових процесах відстоювали Добо, але і між ними не було єдності. Сестра Антала Палоці Катерина таємно від інших братів Добо домовилася із Ференцом Добо про передачу ужанських маєтків Палоці.

Що відомо про сім'ю Добо в XVI ст.? В історичній пам'яті найкраще збереглися відомості про героя оборони фортеці Егер від турків 1552 р. Іштвана Добо. Його батько Домокош представляв комітат

¹³ Balogh J., Dienes D., Szabadi I. Reformátorok nyomában. Fejezetek a magyarországi reformáció századából. Sárospatak: Hernád kiadó, 2017. P. 82–83, 85, 166.

¹⁴ Zubánics L. Vitézi végek dicsérete. A nemesség szerepe a XVI–XVIII. századi Északkelet-Magyarország társadalmi fejlődésében. Ungvár, 2016. P. 185–187.

¹⁵ Wertner M. A Ruszkai Dobó, a Pálóczi és a Ruszkai Bátor család közös leszármazása. *Turul*, 1902. P. 191; Engel P. Ung megye településviszonyai és népessége a Zsigmond-korban. *Századok*, 1985. Vol. 119(4) P. 943, 960.

Унг на станових зборах 1505 р. у Ракоші. У цей час вже був одружений на Жофії Цекеї. Народилося в них чотири сини і дві доньки: Ференц, Ласло, Іштван, Домокош, Анна і Катерина.

Про старшого брата Ф. Добо відомо дуже мало. Джерела згадують його ім'я в різних майнових суперечках вже починаючи з 1518 р. Він займався господарськими справами, торгівлею тощо, був Березьким наджупаном. У період подвійного королівства Ф. Добо був на боці Я. Заполяї. Прихильно ставився до Ференца Добо намісник часів Яноша Жігмонда Алвезе Грітті. Ференц Добо був управителем (графом) угорської і трансільванської монетної і соляної казни¹⁶. На цій посаді він протримався недовго, адже після розправи над А. Грітті політична ситуація різко змінилася. Ференц Добо швидко залишив Надьбаню (Nagybánya, сучасна Бая Маре), де знаходилася казна, і повернувся до Руски. Дьорд Серемі* у своїй хроніці написав, що Ференц Добо забрав із собою усю казну Алвезе Грітті – приблизно 100 тис. золотих¹⁷. Не можна однозначно вірити повідомленню Д. Серемі, бо прямих доказів цього немає. Однак відомо, що А. Грітті своє майно переводив у коштовне каміння і носив цей скарб завжди з собою.

Не вдалося Ф. Добо довго займатися справами своєї домінії, бо в 1542 р. П. Перені хитрістю заманив його до Егера і ув'язнив, нібито за зраду королю, але, знаючи про майнові суперечки сімей, ймовірніше, що причиною ворожнечі були саме зазіхання на володіння Добо.

Петер Перені був впертий і не хотів видати Ференца Добо навіть королю. Все ж таки 1543 р. Ф. Добо було звільнено. Король помилював його за колосальну суму – 10 тис. форинтів, але навіть після цього звинувачення у зраді знято не було. Брати Добо 1 серпня 1543 р. заявляють, що після звільнення Ференца визнаватимуть Фердинанда єдиним правителем Угорщини. У цьому ж документі Добо обіцяють власним коштом відбудувати зруйнований ними монастир паулінів-відлюдників у Вілле¹⁸.

¹⁶ Zubánics L. Vitézi végek dicsérete. P. 185.

* Придворний капелан та історик короля Людовіка II, потім Яноша I Заполяї.

¹⁷ Szerémi G. II. Lajos és János királyok házi káplánja Emlékirata Magyarország romlásáról, 1484–1543. *Monumenta Hungariae Historica* 2. *Scriptores* 1. Pest, 1857. P. 338–339.

¹⁸ Dok. 249, Praha, 1543, augusztus 1. *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából* (ETE), IV. Köt. Budapest, 1909. P. 287.

Соціальний статус сім'ї Добо змінився у першій половині XVI ст. Завдяки примноженню земельних володінь сім'я починає належати до середовища великих землевласників. Станом на 1550 р. тільки в Ужанському комітаті мали 134 наділи¹⁹, а в 1598 р. – 567 із 3 969 залежними селянами²⁰.

Центром ужанських володінь став Середнянський замок²¹. Поселення Середнє в джерелах середини XV ст. фігурує як аграрне містечко. Саме в цей час Палоці розпочали будівництво замку²².

Податкові описи середини XVI ст. вказують, що більшість наділів домінії були у володінні старшого брата – Ф. Добо. Навколо Середнянського замку розкинулося 8 великих виноградників. У 1530 р. тут навіть карбували фальшиві монети²³.

Головними торговими товарами були вино та будівельний ліс. Вирощування зернових культур займало важливе місце у господарстві Добо, але їх кількість і якість не могли стати суттєвим торговельним товаром. Вино мало великий попит на польських ринках. Відомо, що середнянське вино поступалося якістю, порівняно з токайськими винами, але уникнення сплати мита (тобто контрабанда) все ж таки давали значні прибутки для Добо.

Отож серед джерел збагачення Добо були і не цілком законні методи – карбування фальшивих монет і контрабандна торгівля. На прикордонних землях (комітати Зеплін, Унг) було чимало шляхів вивезення товарів без сплати королівського мита. У 1560–1970-х роках домінії Добо становили площу орієнтовно 460 тис. кадастральних холдів. В Ужанському комітаті 79 повних, 108 пів

¹⁹ Maksay F. Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. Budapest: Akadémiai kiadó, 1990. P. 837.

²⁰ Zubánics L. Vitézi végek dicsérete. P. 87.

²¹ Археологічні дослідження вказують на початок будівництва замку не раніше другої половини XV ст. Див.: Прохненко І. А. Питання датування Середнянського замку. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. Ужгород, 2010. Вип. 1(38). С. 119.

²² Engel P. Ung megye településviszonyai és népessége a Zsigmond-korban. P. 943.

²³ Прохненко І. А., Жиленко М. А. Розвиток фальшивомонетництва на землях Північно-Східної Угорщини. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. Ужгород, 2016. Вип. 1(34). С. 10.

наділів²⁴, у Березькому – 35 повних, 39 пів, 42 чверть телека (оподаткований селянський земельний наділ)²⁵, кілька наділів у комітатах Шарош та Саболч. Дослідники припускають, що Добо могли торгувати і полоненими турками. Достовірних джерел про це немає. Отже, маючи значні капітали, Добо виступали позичальниками казни, за що отримували певні привілеї.

Братів Добо історія запам'ятала не лише як підприємців. Політична і військова діяльність І. Добо привертала значно більше уваги. Його постать є зразком героя історії Угорщини ранньомодерної доби. Його ідеалізований образ закарбований у художній літературі, зокрема романом Гези Гардоні «Зірки Егера» («Egri csillagok»).

Іштван Добо народився після 1500 р. (точної дати невідомо). У 1552 р. був комендантом фортеці Егер, яку захищав від турецької облоги. Наступного року призначений воєводою Трансильванії²⁶. На цей час він вже був одружений і мав сина (Ференца). На піку своєї військово-політичної кар'єри у 1553 р. за військові досягнення та придворну службу І. Добо отримав титул барона²⁷.

У 1563 р. відбулася коронація Максиміліана на угорський трон. Брати Добо визнали його правителем, однак у 1569 р. підозрюваний у зраді І. Добо був ув'язнений, звільнили його у 1572 р. Невдовзі помер у своєму маєтку в Середньому, похований у с. Руска.

Третій з братів – Д. Добо у післямогачські роки був прихильником короля Я. Заполяї. У 1553–1556 рр. служив заступником воєводи у Трансильванії. Тут втратив свою першу дружину (1554). Друга його дружина – Фружина Балашша*. Домокош Добо мав двох дітей: Анну і Якоба. У 1556 р. потрапив у турецький полон, утримували його у в'язниці Едикуле (Замок семи веж). У 1558 р. І. Добо визволив брата з полону за великий викуп. Своєрідною компенсацією за турецьке ув'язнення та службу перед Короною²⁸ у 1563 р. отримав

²⁴ Maksay F. Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén II. Kötet. Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forrás kiadványok 16. Budapest, 1990. P. 837, 840, 852.

²⁵ Ibid. P. 185.

²⁶ Csifáry Gergely. Ruszkai Dobó István életrajza. Rudabánya, 2014. P. 59.

²⁷ Pálffy Géza. Utak az arisztokráciába. P. 150.

* Була двоюрідною сестрою видатного поета Балінта Балашши.

²⁸ Домокош був у делегації вельмож, які перевезли Святу Корону із Трансильванії до Відня у 1551 р. Veress E. Izabella királyné. 1519–1559. Budapest: A Magyar Történelmi Társulat kiadványa, 1901. P. 332.

титул барона²⁹. Помер Д. Добо бл. 1568 р. Його ім'я трапляється у документах поряд з іменами братів, переважно стосовно майнових суперечок.

Син І. Добо Ф. Добо деякий час був комендантом Борші та головним комендантом Задунайських земель. Успадкував титул барона. У 1596 р. король Рудольф вводить Ф. Добо до Королівської ради³⁰. Така посада, крім престижу, надавала немалі прибутки, точніше плату. Навіть такий багатий вельможа, як Ф. Добо, незважаючи на вагання через слабке здоров'я і поважний вік³¹, погодився на призначення і в 1600 р. склав присягу.

Після смерті Ф. Добо (15 вересня 1602 р.) казна арештувала майно і зайняла володіння³². Ференц Добо не мав прямих нащадків, тобто синів, тому серед спадкоємців виступали син сестри Кристини та Балінта Балашши – Янош; донька Іштвана Перені та Анни Добо – Софія Перені³³. Врешті володіння перейшли до Софії Перені, яка ще довго судилася з іншими претендентами на спадок Добо, вона стала дружиною Сігфріда Колонича з надією, що той допоможе владнати суперечки за спадщину. Невдовзі вона померла і боротьбу за спадок Добо продовжив її син від першого шлюбу Якоб Секель. Врешті маєтки перейшли до його двоюрідної сестри Борбали Земері та її чоловіка Міхая Лорантфі³⁴. Так колишні маєтки Добо перейшли до сім'ї Лорантфі, а через шлюб Сузання (Жужанни) Лорантфі та Дьордя І Ракоці увійшли до володінь Ракоці.

Сім'я Добо була присутня на політичній арені Верхньої Угорщини усього три покоління. На початку XVII ст. чоловіча гілка роду вимирає. Образ героя оборони фортеці Егер І. Добо закарбувався в історичній пам'яті. Однак Добо були не тільки вмілими воїнами та спритними господарниками. Вони, подібно до інших вельмож Угорщини раннього Нового часу, сприяли культурно-духовним зрушенням. Середньовічна практика патронажу церковних громад

²⁹ Pálffy G. Utak az arisztokráciába. P. 150.

³⁰ Ibid. P. 241.

³¹ Ibid. P. 243.

³² Takáts S. Régi magyar kapitányok és generálisok. Budapest: Génusz kiadása, 1922. P. 411–432.

³³ Radvánszky B. Magyar családélet és háztartása XVI. és XVII. században. I–III. III. köt. Budapest, 1879. dok. 97. P. 201.

³⁴ Zubánics L. Vitézi végek dicsérete. P. 189.

із боку землевласника у роки Реформації не втратила своєї ролі. Землевласники-конвертити (протестанти) запрошували до опустілих парафій проповідників, підтримували їхню роботу фінансово³⁵.

Так, 30–40-і роки XVI ст. – час активної релігійної конверсії у середовищі угорської шляхти. Католицька Церква блискавично втрачала своїх вірних і майно. Коли і за яких обставин змінив свою прорелігійну належність І. Добо – точно не відомо.

Однозначно, Іштван Добо та його брати скористалися загальним антикатолицькими настроями і подібно до інших шляхтичів-прихильників ідей Мартіна Лютера силою захопили землі католицьких монастирів³⁶. Із тексту документа від 1543 р.³⁷ можна припустити, що вигнання монахів-відлюдників із монастиря Вілле було не єдиним випадком спроби вельмож захопити нові землі. Тобто брати Добо, подібно до інших шляхтичів, не цуралися силової секуляризації, але не обов'язково, що всі вони вже дотримувалися протестантських поглядів.

Відомо, що у 1544 р. І. Добо отримав дозвіл на право збору королівської десятини на території Егерської єпархії. У 1548 р. з Егера виганяє протестантського проповідника та ув'язнює трьох проповідників навколишніх сіл. На час одруження (жовтень 1550 р.) Іштван Добо та його наречена Шара Шульок були католиками³⁸. Вінчання відбувалося в Егері за католицьким обрядом, проводив його єпископ Вацький³⁹.

Навіть у роки перебування в Трансільванії І. Добо відстоював інтереси католиків, що викликало негативне ставлення до нього місцевої знаті.

Релігійна конверсія І. Добо та його дружини сталася у ті роки, коли він був надзупаном комітату Барш. Вчені зробили такий

³⁵ Szabó A. A késő humanizmus irodalma Sárospatakon (1558–1598). Debrecen, 2004. P. 61.

³⁶ Ферков О. Земельно-майнове становище монастирів ордену св. Павла Відлюдника на території Ужанського комітату у XIV–XVI ст. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. Ужгород, 2023. Вип. 1(48). С. 52.

³⁷ dok. 249. ETE. 1909. IV. köt. 1542–1547 / szerk.: J. Karácsonyi, F. Kolányi, J. Lukács. Budapest, 1909.

³⁸ Balogh J. Női szerepkonstrukciók a magyar reformáció korában. *Acta Universitatis. Sectio Historiae*. 2019. T. 46. P. 35.

³⁹ Csísfáy G. Ruszkai Dobó István életrajza. Rudabánya, 2014. P. 59.

висновок через те, що І. Добо та його дружина перейшли на нове віровчення вповдовж 1560-х років⁴⁰. Подружжя було серед спонсорів видання першого тому «Трагедії Петера Борнеміси» (1558), спонсорували також діяльність реформатського колегіуму в Шарошпотоці⁴¹.

У 1563 р. Гашпар Каролі свою першу угорськомовну працю (дві книги⁴²) присвятив Іштвану та його молодшому брату Домокошу Добо, який був патроном Гашпара Каролі. Ймовірно останній саме так опинився у Гонці, яке із 1558 р. – власність Добо⁴³.

Про Ференца (сина Іштвана) відомо, що був послідовним протестантом. У Шарошпотоці підтримував реформатську школу та вчителів. Забезпечив їх постійними прибутками із продажу вина та м'яса. Місто перетворилося на культурний центр протестантизму північно-східного регіону королівства. У 1566 р. коштом Добо було відбудовано зруйновану турками будівлю школи і значно розширено прилеглу до неї територію. Ференц Добо та його дружина утримували групу угорських студентів у Віттенберзі. Там діяла т. зв. угорська бурса⁴⁴. Ференц Добо думав і про розширення мережі протестантських шкіл на території своїх доміній, зокрема засновано десяток шкіл, зокрема у Середньому.

У своєму заповіті (1602) Ф. Добо підтвердив давні фундації на користь реформатської школи в Шарошпотоці, гарантував щорічні виплати вчителям та обдарованій молоді. Вельможа заповідав «не порушувати даровані реформатським проповідникам, дякам, вчителям прибутки» в усіх селах і містах доміній Добо⁴⁵. Для утримання

⁴⁰ Balogh J. Női szerepkonstrukciók a magyar reformáció korában. P. 36.

⁴¹ A Sárospataki Ref. Főiskola háromszázados ünnepe július 8-án. / szerk. J. Erdélyi. Sárospatak, 1860. P. 110.

⁴² Keet Könyv Minden orzagoknak es Kyralioknak io es gonoz szerenczei-eknec okairul: (melyből meg erthetni, mi az oka az Magyar orzagnakis romlasanac es fieidelmeknec szerenczetlensegeknek) Es Miczoda Jelensegekből esmerhetiuk meg, hogy az istennec Iteleti közel vagion. Gaspar Caroli, Gönci Plebanos altal. Döbröczömbe, M.D.LXIII. URL: http://mek.oszk.hu/05200/05236/html/karolyi_gonci0001/karolyi_gonci0001.html

⁴³ Kiss L. Mágocsy Gáspár tutorságának útja és a református egyház térnyerése y Alaghy János lutheránus várnagy Abaúj vármegyei birtokán. *Egyház-történeti Szemle*. 2017. Vol. 2(18). P. 11.

⁴⁴ Szabó A. A késő humanizmus irodalma Sárospatakon (1558–1598). Debrecen, 2004. 49 old.

⁴⁵ Radvánszky B. Magyar családélet és háztartása XVI. és XVII. Században. III. köt. P. 211–212.

шпиталю для нужденних у Шарошпотоці виділив орні землі, луки, виноградники, млин і значну суму в 4 000 форінтів⁴⁶.

Отже, історія роду Добо є прикладом переходу із дрібного шляхетського прошарку до середньої шляхти, а завдяки військовим заслугам і підприємницькій спритності – переходу до середовища магнатів. Добо як одні з найбагатших шляхтичів Верхньої Угорщини впливали на успішне поширення та утвердження протестантизму, опікувалися протестантськими проповідниками, вчителями, фінансували навчання юнаків у європейських університетах, книгодрукування, функціонування шкіл, шпиталів тощо.

Маґочі, Добо, Ракоці – представники нового покоління шляхтичів. Перші два роди, не маючи прямих нащадків, вимерли. А ось представники сім'ї Ракоці досягли найдивовижнішого успіху. Із середовища дрібної шляхти зуміли піднятися до магнатського стану, посісти князівський трон Трансільванії. Ракоці відіграватимуть визначальну роль у суспільно-політичних процесах не тільки Верхньої Угорщини, Трансільванії та Центрально-Східної Європи аж до другого десятиліття XVIII ст. Підґрунтя для матеріального зростання заклав Ж. Ракоці (1544–1608), якого називають «засновником династії». Його батько був Земплінським піджупаном⁴⁷. Народився і зростав Ж. Ракоці у містечку Фелшовадас, початкове навчання отримав у реформатській школі. Він здобув хорошу освіту, володів латиною. У 1561 р., після смерті батька, пішов на службу до двору магната, королівського судді Габора Перені в Шарошпоток. Юний Ж. Ракоці тут потоваришував із А. Маґочі, що було йому на користь уже в дорослому віці. Згодом він служить в Егері, Сендроді, бере участь у військових походах. Ймовірно у цей час розпочинає надзвичайно прибуткову справу – торгівлю вином⁴⁸.

У роки служби у прикордонних фортецях частину платні отримував маєтками, у такий спосіб нагромадивши великі статки за відносно короткий час. Основними прибутками були торгівля вином у польських землях, право на збирання податків та позики Спішській коморі, тобто королю. Окрім цього, Ж. Ракоці «вдало»

⁴⁶ Ibid. P. 203–204.

⁴⁷ Falussy J. A «szerencsi» Rákóczi. A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve. 1989. Vol. 27. P. 341.

⁴⁸ Szabó A. Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelem (1544–1608). Kiegészítések egy életrajzhoz. Történelmi Szemle. 1986. Vol. 2. P. 344.

одружувався. Із першим одруженням на Юдіті Алагі Бекень він отримав право опікунства над її малолітніми дітьми, а це означало володіння величезною і багатою Мукачівською домінією та іншими маєтками. Отримав також багаті виноградники Таллі і Абауйсанта⁴⁹. У 1588 р. його призначено головним капітаном стратегічно важливої фортеці Егер. Цього ж року король Рудольф дарував йому титул барона⁵⁰, власне цим він піднімається до стану магнатів.

У 1591 р. Ж. Ракоці овдовів. А вже наступного року одружився із Анною Геренді із не багатого, але знатного шляхетського роду Трансільванії⁵¹. Вона народила трьох синів: Дьордя, Жигмонда і Пала.

Третя дружина Жигмонда Ракоці, Борбала Телегді, вдова Кріштофа Чапі, була католичкою. Невідомо, чи вона перейшла на кальвіністську віру. Однак відомо, що за життя чоловіка Б. Телегді не проявляла палкої прихильності і до католицизму. А ось невдовзі, після смерті Ж. Ракоці, фінансувала будівництво каплиці в замку Серенч, запросила до свого двору католицького священника і навіть намагалася повернути до католицизму своїх пасинків⁵². Двоє старших залишилися кальвіністами, а от молодший, Пал, незабаром став католиком.

Сам Ж. Ракоці у юності сповідував лютеранство, у дорослому віці був прихильником кальвінізму, але проявляв терпимість до інших релігій. Його тесть, Янош Геренді, був радикальним анти-тринітарієм, але це не позначилося на їхніх стосунках⁵³. Подібним прикладом можуть бути стосунки Жигмонда Ракоці з унітарістом Яношем Петкі. Він мав добрі стосунки і навіть листувався з намісником палатина католиком Міклошем Іштванфі. Окрім того, він терпляче ставився до єзуїтів. Це також свідчить про те, що Б. Телегді і після одруження залишалася католичкою.

⁴⁹ Troncsányi Z. Rákóczi Zsigmond (Egy dinasztia születése). *A Debreceni Déry Múzeum Évkönyve*, 1978. Debrecen, 1979. P. 60.

⁵⁰ Pálffy G. Szent István birodalma a Habsburgok Közép-Európai államában. *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16.században. Akadémia doktori értekezés*. Budapest, 2008. P. 149.

⁵¹ Szabó A. Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelem (1544–1608). P. 346.

⁵² Ferkó O. Az arisztokrácia és köznemesség felekezetváltásainak történelmi háttere (XVI. század közepe – XVII. század). *Fenics V., Ferkó O., Sterr D. Válsági-etnikai konverziól Észak-Kelt Magyarország határvidékének multikulturális közegében (a XVI. század közepe – XX. század eleje)*. Ungvár: Lira, 2020. P. 36.

⁵³ Szabó A. Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelem (1544–1608). P. 346.

«Старий» Ракоці був яскравим прикладом оборонця кальвіністської релігії. Жигмонд Ракоці був головним спонсором видання Біблії у Віжолі. Відомий він і як автор пісень та псалмів⁵⁴, а також став героєм тогочасного поетичного епосу*. Після смерті А. і Г. Магочі Ж. Ракоці взяв під свою опіку справу перекладу і видання Біблії. У другій половині 1588 р. до Віжоля запросив друкаря Балінта Манцковіча, надав приміщення для друкарні та її персоналу.

Варто згадати ставлення Ж. Ракоці до підданих східного обряду. Джерела свідчать, що не залишив русинів без духовного лідера, направив одного зі священників до Молдавії (для висвячення), а коли той повернувся, призначив його Мукачівським єпископом і виділив для нього платню із прибутків Мукачівської домінії⁵⁵. Хто міг бути цим єпископом? Угорський історик Антал Годінка пише, що у 1597 р. єпископ Ласло скаржився королю Матяшу на перешкоджання з боку деяких осіб у здійсненні ним церковних функцій, на які він має «право на основі привілею, отриманого від славетних угорських королів»⁵⁶. Причиною конфлікту між єпископом і володарем Мукачівської домінії були прибутки із двох сіл, які «даровані» ймовірно грамотою Федора Корятовича 1360 р. монахам Мукачівського монастиря. Жигмонд Ракоці заборонив передавати прибутки монастиря, викликавши невдоволення єпископа. Врешті він ув'язнив єпископа, а потім вигнав із Мукачева. Отже, конфлікт мав суто майновий зміст.

Жигмонд Ракоці мав шестеро дітей: доньку на ім'я Ержебет від першої дружини (померла в 1604 р.), трьох синів і двох дочок від другої дружини. Страший син – Дьордь І Ракоці (1593–1648), який продовжив «історію успіху» свого батька: у 1616 р. через одруження на спадкоємиці частини володінь Добо Ж. Лорантфі здобув маєток Шарошпатак. Трохи згодом заволодів Мукачівським замком і домінією.

⁵⁴ Fehér J. Rákóczi Zsigmond a kultúrapártoló és zsoltárszerző fejedelem. *Honismeret*, 2017. Vol. 45. évf. 3. sz. P. 69.

* Земплінський проповідник Дьордь Тарді написав поетичну історію битви під Сіксо – «*Historia Szikszoiensis*», головним героєм якого став Жигмонд Ракоці.

⁵⁵ Hodinka A. A munkácsi görög-katholikus püspökség története. Budapest, 1909. P. 198.

⁵⁶ Ibid. P. 220.

Володіння роду Ракоці розкинулися у комітатах Земплен, Шаріш, Спіш, Абауй, Боршод, Унг, Берег. Дрібні маєтки мали в шести інших комітатах. Найбільшою і найбагатшою була Мукачівська домінія – 140 сіл⁵⁷. Домінії Ракоці приносили колосальні прибутки. Цінне майно та скарбниця родини зберігалися у фортецях Мункач і Шарошпатак. Таке колосальне багатство забезпечило матеріальне підґрунтя для участі представників роду Ракоці на політичній арені Центрально-Східної Європи впродовж багатьох десятиліть.

Що ми знаємо про конфесійну ідентичність членів сім'ї Ракоці? Жигмонд Ракоці безсумнівно був протестантом. У роки служби у Шарошпотоку сповідував лютеранство, а згодом перейшов на кальвінізм. Його діти також отримали кальвіністське виховання, сини, крім Пала, не змінювали свою конфесійну належність упродовж життя. Молодший син під впливом мачухи перейшов на католицизм. Його діти продовжували сповідувати католицизм. Дьордь I Ракоці та його дружина Жужанна Лорантфі були чи не найбільшими покровителями Кальвіністської Церкви і віри у Верхній Угорщині та Трансільванському князівстві. Їхній син Дьордь II Ракоці (1621–1660) продовжував благородну справу меценатства, виділяв значні кошти на підтримку протестантських шкіл, Церкви, книгодрукування тощо. Дружина Дьордя II Ракоці Софія Баторі, представниця давнього аристократичного роду, народилася в католицькій родині і хоча після одруження визнала кальвіністське віровчення, не демонструвала особливої симпатії у бік протестантів. Незабаром після смерті чоловіка, разом із шістнадцятирічним сином Ференцом* вона повернулася до католицизму.

Приклад С. Баторі демонструє так би мовити вдавану релігійну конверсію, адже будучи католичкою, змінює віру через одруження і повертається до католицизму після смерті чоловіка. Час повернення С. Баторі до віри предків був періодом активізації Контрреформації.

⁵⁷ I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai 1631–1648. *Makkai László. I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai 1631–1648.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 1954. P. 12–13.

* Обраний князем у 1652 р., але не був узаконений на троні, 1666 р. став спадковим надзупаном Шароського комітату, учасник змови Вешшелені, помер у 1676 р. від поранення.

Після придушення змови Вешшелені* католицьке відродження набуває агресивних форм. Софія Баторі була найвпливовішою покровителькою місіонерської роботи єзуїтів на підвладних їй землях, повернулася до католицького віросповідання 15 серпня 1661 р.⁵⁸

Софія була представницею славетного роду Баторі. Її батько Андраш, мати Анна Закревська, польська шляхтичка, виховували доньку у дусі католицизму. На час одруження з Дьордем II Ракоці їй було усього 14 (або 15) років, нареченому – 22 роки. Ані юність нареченої, ані її католицьке віросповідання не були перешкодою для укладення надзвичайно вигідного шлюбу. Цим шлюбом об'єдналися дві найвпливовіші сім'ї – претенденти і суперники на Трансільванський трон. Одруживши сина на дівчині з сім'ї Баторі і досягши обрання його князем ще за свого життя, Дьордь I Ракоці позбавив усіх інших Баторі можливості посісти князівський престол.

Конверсія С. Баторі могла відбутися вже після церемонії вінчання. Єзуїт Імре Кіш у промові на похоронах княгині (1680) наголошував, що Софія Баторі ніколи не була справжньою протестанткою, свою віру, у якій народилася, змінила не через переконання, а тільки через одруження і заради сімейної політики⁵⁹.

Вже після смерті свекра, коли трон Трансільванського князівства посів її чоловік, Дьордь II Ракоці, вона оточила себе придворними із відомих католицьких родин⁶⁰, але продовжувала дотримуватися сімейної традиції підтримки протестантів. Із поверненням до лона Католицької Церкви для збереження та примноження володінь роду Ракоці–Баторі С. Баторі прагнула зміцнити контакти із Габсбурзьким двором. За розмірами і прибутками комплекс доміній Ракоці був одним із найбільших у Центральній-Східній Європі. На час вступу у спадщину Ференца II Ракоці сімейні володіння

* Конспіративна змова угорських аристократів проти габсбурзького режиму та правителя Леопольда I.

⁵⁸ Meszlényi A. Báthory Zsófia élete és végrendelete (1628–1680). *Regnum*, 1938–1939. P. 194; Galla F. Pálós missziók Magyarországon a 17–18. században / szerk. I. Fazekas. Budapest; Róma, 2015. P. 175.

⁵⁹ Kiss I. Halotti beszéde Báthory Zsófia felett. Nagyszombat, 1680. URL: http://itk.iti.mta.hu/kecskemeti/bblitem/kg1988_05.pdf

⁶⁰ Balogh J. Fejedelemszöny-szerepek Erdélyben a 17. Században. *Nemesi és polgári szerepek reprezentáció és integráció* / szerk.: J. Balogh, J. Pap. Eger, 2016. P. 43.

охоплювали 20 доміній, 38 міст, 681 село і 103 порожніх поселень, загалом – 1 900 000 кадастральних голдів⁶¹.

Серед перших дій княгині було позбавлення Шарошпотокського реформатського колегіуму та пасторів усіх прибутків і привілеїв, наданих ще за заповітами Ф. Добо та Ж. Лорантффі та підтверджених королем Максиміліаном⁶². Спроби повернення привілеїв були безрезультатними.

Через рік після конверсії С. Баторі і юного Ф. Ракоці княгиня заснувала у Шарошпотоці місію ордену єзуїтів, відому як *Missio Rakocziana*⁶³. Віддала патерам майно, будівлю і доходи реформатського колегіуму⁶⁴. Церква не надовго залишилася у руках реформатів – до квітня 1672 р.

Окрім єзуїтів, княгиня С. Баторі підтримувала місіонерську діяльність інших католицьких орденів. Була особисто знайома з одним із найвідоміших місіонерів-паулінів Яношом Вановіці*.

Рекатолизація С. Баторі та черговий наступ контрреформації після викриття змови Вешшелені пришвидшили процес католицької реставрації на теренах північно-східних комітатів. Головним рушієм процесу католицького відродження була сама княгиня С. Баторі⁶⁵.

Серед засобів, спрямованих на обмеження діяльності протестантських пасторів, були не винятково силові методи – спочатку княгиня позбавляла пасторів, вчителів прибутків, наданих їм раніше княгинею Ж. Лорантффі та Д. Ракоці. У такій ситуації пастори вимушені були

⁶¹ Wellman I. A Rákóczi-birtokok sorsa. *Rákóczi-Emlékkönyv*. Budapest: Franklin Társulat, II. Köt., 1934. P. 95.

⁶² Ферков О. В. Місіонерська діяльність ордену єзуїтів (Товариство Ісуса) у володіннях окатоличених аристократів Північно-Східної Угорщини у XVII столітті. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. Ужгород, 2019. Вип. 1(40). С. 178.

⁶³ Velics L. S. J. Vázlatok a magyar jezsuiták múltjából. 1–3. füzet (1610–1690). Budapest, 1914. P. 96.

⁶⁴ Péter K. A jezsuiták működésének első szakasza Sárospatakon. *Péter Katalin. Papok és nemesek. Magyar művelődéstörténeti tanulmányok a reformációval kezdődő másfél századából*. Budapest, 1995. P. 190.

* Янош Вановіці був ключовою фігурою католицького відродження (бл. 1614–1678). Місіонерську діяльність в Угорщині розпочав 1642 р. і успішно проводив упродовж трьох десятиліть.

⁶⁵ Ферков О. В. Місіонерська діяльність ордену єзуїтів... С. 179.

залишити ці приходи, а їхнє місце зайняли католицькі священники чи, за їхнього браку, місіонери-пауліни, францисканці або єзуїти.

На такі обмежувальні заходи княгині С. Баторі протестантські шляхтичі комітатів вимушені були звертатися зі скаргами до королівського намісництва. Так, навесні 1665 р. у Кошицях королівський представник спільно з католицькими і протестантськими землевласниками розглядали скарги 13 верхньоугорських комітатів щодо порушення релігійних прав як протестантів, так і католиків. Протестанти скаржилися, що їх позбавили матеріальної підтримки, зокрема і платні, яку вони отримували за старого князя Ракоці⁶⁶.

Десятиліття після викриття змови Вешшелені (1671–1681) було часом агресивного окатоличення. У 1673 р. у Братиславі працював суд, на якому засуджено 33 протестантських пасторів та вчителів за участь або підтримку змови Вешшелені. Через рік до намісницької столиці викликано вже 700 пасторів та вчителів. Звинуваченням «обіцяли безкарність, якщо вони підуть з своїх посад або у закордонне заслання, або ж перейдуть на католицьке віросповідання»⁶⁷.

Отож рід Ракоці був одним із найвпливовіших і багатших серед аристократичних сімей ранньомодерної Угорщини. Політичну владу вони здобували поступово. Завдячуючи економічним здібностям Ж. Ракоці, сім'я нагромадила колосальні багатства, його сини продовжували цю справу. Володарі доміній, міст, замків північно-східних комітатів Ракоці впливали на духовно-культурний розвиток регіону. Софія Баторі перервала традицію підтримки протестантських громад, шкіл, письменників. Після конвертації княгиня відверто стала на бік Католицької Церкви та католицьких місіонерів, які жваво долучилися до процесу католицького відродження північно-східних країн Угорщини.

Ранньомодерна історія Закарпаття тісно переплітається з політичною діяльністю представників роду Ракоці, особливо з подіями визвольної війни під проводом Ференца II Ракоці. Не потрібно нагадувати про перебіг подій цього антигабсбурзького виступу. Доцільно зазначити, що тема добре висвітлена в науковій літературі, хоча оцінки авторів різняться⁶⁸.

⁶⁶ Galla F. Pálos missziók Magyarországon a 17–18. században. P. 178.

⁶⁷ Péter K. A magyarországi protestáns prédikátorok és tanítók ellen indított per 1674-ben. A *Ráday Gyűjtemény Évkönyve*. 1984. Vol. 3. P. 31–39.

⁶⁸ Чотарі Ю. Трансільванські князі роду Ракоці та пам'ять про них на Закарпатті. Берегове; Ужгород, 2022. 176 с.; Csátáry G. A máramarosi öt

Відомо, що князь Ференц II Ракоці був католиком, але це не завадило проводити доволі толерантну релігійну політику. Сам виховувався єзуїтами й у таборі повстанців були отці-єзуїти*. Але через політичні обставини князь «змирився» з рішенням Державних зборів у Сечені (1705) і обмежив діяльність єзуїтів. Ще за рік до цього князь Ференц II Ракоці видав декілька патентів про релігійну терпимість⁶⁹. Єзуїти залишили Шарошпоток 10 квітня 1707 р., а через рік – Ужгород. У гімназії залишився один вчитель – Михайл Годоці, який продовжував навчати декількох дітей, що перебували у місті⁷⁰.

Із завершенням війни у 1711 р. отці-єзуїти повернулися до колишніх своїх резиденцій та колегіумів, зокрема Шарошпотока, Ужгорода тощо. Ужгородський колегіум та бібліотека знову були пограбовані, але вже австрійськими військами⁷¹. Навчання у закладі відновилося тільки у 1718 р. і безперешкодно тривало до ліквідації Товариства Ісуса. Роботу шарошпотокського колегіуму вдалося налагодити не відразу. У місті та й усій Земплінській жупі було небагато католиків, хто б посприяв відновленню діяльності закладу⁷².

Отже, вище простежено кілька життєвих історій представників середньої шляхти, які зуміли піднятися до рівня найбагатших і

koronaváros a Rákóczi-szabadságharc idején. 1703–1711. Ungvár, 2003. 158 p.; Csátáry G. Ugocsa vármegye II. Rákóczi Ferenc államában. 1703–1711. Ungvár; Beregszász, 2008. 276 p.; Csátáry G. Zrínyi Ilona levelei Kárpátalján. Beregszász-Ungvár, 2018. 104 p.; Gebei S. II. Rákóczi Ferenc és a Reczpospolita. Budapest, 2013. 304 p.; Штернберг Я. І. З історії спільної боротьби угорських і українських селян під час визвольної війни 1703–1711 рр. *Наукові записки Ужгородського державного університету*. Ужгород, 1959. Т. 37. С. 97–120.

* На початку літа 1703 р., коли Ференц II Ракоці прибув до Угорщини, попросив від ужгородських єзуїтів священника до свого табору.

⁶⁹ Thaly K. II. Rákóczi Ferencz kora a gr. Csákyak Szepes vármegye és a b. Palocsay-család levéltárában. *Századok*, 1873. P. 130.

⁷⁰ Химинець В. В., Басараб М. М. Історія Ужгородської гімназії (1613–2013): монографія. Ужгород: Карпати, 2013. С. 82.

⁷¹ Blánár Ö. Az ungvári királyi kátholikus főgimnázium háromszázados története. 1613–1913. Ungvár: Ungmegyei könyvnyomda, 1913. P. 64.

⁷² Gyulai É. A jezsuiták visszatelepődése Sárospatakra 1711-ben. *Történelem és Muzeológia – Internetes Folyóirat Miskolcon*. 3/1. 2016. URL: www.hermuz.hu/hom/images/latogatoinknak/history-journal/pdf/3_2016_2/11-GyulaiDidak-2017.pdf 123

* Дьордь І Ракоці брав участь у Тридцятилітній війні, його син Дьордь II Ракоці уклав союз з гетьманом Богданом Хмельницьким і в 1657 р. пішов походом проти Речі Посполитої.

найвпливовіших сімей Угорщини. Маґочі, Добо, Ракоці та інші були присутні в політичному житті, брали участь у військових подіях, проводили активну культурно-просвітницьку, меценатську діяльність. Рід Маґочі і Добо вимер на початку XVII ст. Князі Ракоці у своїй політичній діяльності, амбіціях вийшли далеко за межі Верхньої Угорщини і Трансильванії*, правителями яких були кілька десятиліть.

Поряд із новим поколінням угорської шляхти, у політичному та соціокультурному просторі північно-східного регіону країни раннього Нового часу зберігали свої позиції давні аристократичні роди, наприклад Перені і Другети.

Перені були серед перших угорських аристократів, які прийняли лютеранство на початку 1530-х років⁷³. Петер Перені (1501–1548) разом із братом Ференцом Перені (Вародський єпископ) брав участь у Могачській битві. Єпископ помер на полі битви, а його брат врятувався втечею.

Зацікавленість П. Перені протестантизмом поширювалася на сферу меценатства. Деякий час він приймав у своєму дворі проповідників Матяша Девая Біро, Іштвана Галсечі, Мартона Калманчехі Шанта.

Магнат турбувався про стан освіти. За його фінансової підтримки тривалий час функціонувала лютеранська гімназія у містечку Шарошпоток (згодом перетворена на реформатський колеґіум).

У період бурхливого поширення нового віровчення П. Перені вдавалися до різних засобів утвердження протестантизму, часто і до зброї. Він разом із сином Габором зруйнували католицькі монастирі у Шарошпоток, Шатораліауйгелі та Требишові. Звичайно, більшість секуляризованого майна привласнили собі.

Після смерті Петера Перені справою утвердження реформації у Земплінському комітаті опікувалися його вдова Клара та син Габор. Вони запросили до міста Іштвана Копачі – одного з найвизначніших протестантських проповідників Верхньої Угорщини. Цікаво, що хоча Перені були лютеранами і не допускали кальвіністів у свої володіння, І. Копачі відкрито симпатизував вченню Кальвіна і вільно міг працювати у Шарошпотці⁷⁴.

⁷³ Soós K. A reformáció terjedése és megszilárdulása a mai Kárpátalja területén (1517–1600). Beregszász; Ungvár: «RIK–U» Kiadó, 2017. P. 44.

⁷⁴ Ферков О. Роль шляхти Північно-Східної Угорщини в утвердженні протестантизму. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. Київ, 2018. № 139(4). С. 74.

Представник іншої гілки роду Г. Перені був Уточанським і Марамороським надзупаном. Центром його володінь був славетний замок Нялаб (поблизу сучасного Королева). У 1508–1509 рр. прихистив відомого гуманіста руського походження Павла Русина із Кросно, який рятувався від чуми⁷⁵.

Габор Перені загинув на полі Могачської битви. Його вдова Каталіна Надошді та син Янош продовжували справу меценатства. Відомо, що шляхтичка запросила вихователем свого сина Бенедика Ком'яті, відомого в історії літератури як автора перекладу на угорську мову листів св. Павла. Він присвятив переклад Каталіні Надошді. Про це свідчить зображення гербів Перені та Надошді у книзі Ком'яті.

Із джерел відомо, що Янош Перені прихильно ставився до гуманістів та до перших сповідників протестантизму, але у своєму заповіті наказав дружині Софії Драгфі давати більше милостині монахам⁷⁶ та просив поховати себе за католицьким обрядом і щоб монахи молилися за упокій його душі. Упродовж чотирьох століть на політичній арені Угорщини, і особливо північно-східного порубіжжя, зберігали свою владу Другети. Історія роду тісно переплітається з історією усього регіону.

Другети – аристократичний рід французько-неаполітанського походження, який прибув до Угорщини ще на початку XIV ст. у супроводі нового угорського короля Карла Роберта Анжуйського (1301–1342). Їхні володіння розкинулися на північно-східні окраїни Угорщини в комітатах Земплін та Унг аж до польського кордону⁷⁷. Другети не втрачали домінантної ролі у суспільно-політичному житті Північно-Східного регіону Угорського королівства, були серед найбільших землевласників Ужанщини та Земплінщини, з їхньою господарською діяльністю пов'язане заселення великих просторів передгір'я Карпатських гір⁷⁸.

⁷⁵ Horváth J. A reformáció jegyében. A Mohács utáni felszázad magyarországi irodalomtörténet. Budapest: Akadémiai kiadó, 1953. P. 23.

⁷⁶ Karácsonyi J. Szent Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. II. köt. Budapest, 1922–1924. P. 186.

⁷⁷ Ферков О. В. Рід Другетів та їх діяльність у добу Анжу. *Карпати-ка*. 2012. Вип. 41. С. 136–155.

⁷⁸ Ferkó O. A Drugetek és Ung megye betelepítése. *Acta Academiae Beregsasiensis. Науковий вісник. Історія. Берегове; Ужгород*, 2014. Т. 13.

Другети були незмінними володарями міст Ужгород та Гуменне до кінця XVII ст.

У середині XVI ст., тобто у період державно-політичного роз'єднання Угорщини, Другети відмежувалися від загальнодержавних політичних процесів. Вони, як і інші шляхтичі, прийняли протестантизм (у 1530–1540-х роках – лютеранство, а з 1550-х років вже були кальвіністами), а на початку XVII ст. конвертувалися до католицизму. У перші десятиліття поширення протестантизму Другети-лютерани не цуралися насильницької секуляризації володінь та майна Католицької Церкви.

Звичайно, прихильність аристократів позитивно впливала на успіхи Реформації. По-перше, представники еліти були патронами перших протестантських проповідників, вчителів, відкривали школи, фінансували книгодрукування, поширювали протестантську літературу тощо. По-друге, володарі доміній у наступні роки після власної конверсії поширили нове вчення серед підданих⁷⁹. Патронаж церков, церковних парафій передбачав призначення/запрошення та фінансування священника чи проповідника. Тобто землевласник-конвертит без опору громади зміг (і робив це) запросити до парафії протестантського проповідника, для приходської школи – вчителя-протестанта, забезпечити їхню діяльність платнею, землею тощо.

На релігійну конверсію Другетів могли вплинути матримоніальні відносини з сім'єю Перені. Ужанський надзупан Ференц III Другет Гуменянський* був одружений із Ержебет Перені. А його молодшого брата Георгія (Дьордя) джерела описували як «душею і тілом вірним Реформації». Визначальним у підтримці протестантизму було сприяння братів Другетів – Антала, Іштвана, Дьордя та Габора, у передачі протестантам католицьких храмів, земель, права збору десятини та інше. Відомими є і жінки з роду Другетів, які стояли на захисті нового вчення. Так, Євфрозина Другет була

Р. 178–186; Ферков О. В., Белей Н. А. Господарське освоєння Ужанщини у добу Другетів. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. Ужгород, 2018. Вип. 1(38). С. 84–91.

⁷⁹ Horváth J. *A reformáció jegyében*. A Mohács utáni félszázad magyarországi irodalomtörténet. P. 13–14.

* У XVI–XVII ст. у джерелах Другети частіше згадуються як Гомонаї, Гуменяські. Це прізвище сформувалося від однієї з двох гілок роду (Горянські і Гуменянські). Горянська гілка вимерла, тож усі Другети були з гуменянської гілки.

дружиною державного судді Іштвана Баторі, відомого як послідовний протестант⁸⁰.

Немає достовірних даних про точний час прийняття Другетами вчення М. Лютера. Втім можна припускати, що це сталося у першій половині – середині 30-х років XVI ст.⁸¹. Калман Шоош висловив думку, що Другети прийняли протестантизм трохи пізніше, ніж Перені, у роки надзупанства Іштвана IV (1533–1540)⁸². Звичайно, траплялися випадки конфліктів із католиками. Наприклад, у 1539 р. Габор Другет перешкодив збору церковної десятини у своїй домнії⁸³. Кілька років перед тим брати Другети пограбували Лелеський монастир. У 1535 р. король Фердинанд I наказує повернути відчужене майно Церкви⁸⁴. Малоімовірно, що брати виконали наказ короля.

Іштван Другет був непослідовним як у своїх політичних орієнтаціях, так і в релігійних переконаннях. Коли австрійська влада заарештувала і ув'язнила П. Перені, І. Другет, побоюючись його долі, деякий час переховувався у Відні і там охрестив свого новонародженого сина за католицьким обрядом. Брат Іштвана Другета Георгій та його син Ференц III вже відкрито підтримували протестантів своїх домій, робили їм щедрі дарунки, сприяли зміцненню протестантської громади м. Ужгород⁸⁵. Про Георгія відомо, що у 1548 р. напав на маєток шляхтичів Добо в Палоці. Взяти штурмом палац не вдалося, але його люди пограбували і підпалили католицьку парафіяльну церкву та захопили майна на 3 000 форінтів⁸⁶.

Осередком земплінських володінь Другетів було містечко Гуменне, де і сформувалася одна з перших протестантських громад.

⁸⁰ Kónya A., Kónya P. Szlovák reformátusok a XVI–XVIII. században. Sárospatak: Hernád Kiadó, 2013. P. 16.

⁸¹ Réz L. A Drugethek és Homonna reformációja. Sátoraljaujhely, 1899. P. 60.

⁸² Soós K. A reformáció terjedése és megszilárdulása a mai Kárpátalja területén. P. 62–63.

⁸³ ETE, III. Köt. 1535–1541 / szerk.: V. Bunyitay, R. Rapaics, J. Karácsonyi. Budapest, 1906. P. 409.

⁸⁴ Ibid. P. 61.

⁸⁵ Soós K. A reformáció terjedése és megszilárdulása a mai Kárpátalja területén. P. 63; Haraszty K. Az ungi református egyházmegye. Adalékok az ungi református egyház történetéhez. Nagykapos, 1931. P. 394.

⁸⁶ ETE, V. Köt., 1548–1551 / szerk.: J. Karácsonyi, F. Kollányi, J. Lukcsics. Budapest, 1909. 43 old.

Точна дата цієї події не відома (середина 1530-х років). Одна за одною протестантські громади сформувалися у Требишові, Ужгороді та інших поселеннях домінії Другетів⁸⁷.

У центрі Ужанського комітату – Ужгороді – у 1546 р. вже існувала протестантська громада, яку Другети беруть під свою опіку⁸⁸. Ймовірно у цей час протестанти захопили католицьку парафіяльну церкву. Відомо, що у 1555 р. в Ужгороді працював лютеранський проповідник-магістр Петер (прізвище не встановлено). Через рік Гашпар Другет прихистив протестантського проповідника, ім'я якого невідоме, що тікав від переслідувань католиків.

Найбільше зробив для зміцнення протестантизму в Ужанщині та Земплінщині син Габора Другета – Іштван V. За його надзупанства в Ужгороді діяла протестантська школа (1589). Шляхтич передав землі та кілька виноградників католицької парафії протестантам⁸⁹. Іштван Другет був серед спонсорів видання першої друкованої угорською мовою Біблії⁹⁰. Протестантські громади успішно діяли в околицях Ужгорода: Батфі, Часлівцях, Чічері, Доборуській, Горянах, Коритнянах, Латорицьких Реметах, Великих Капушанах, Паладі, Палоці, Собранцях, Тибаві, Сенні, Тарнівцях⁹¹.

На кінець 70-х років XVI ст. із 30 католицьких вікаріїв Ужанського головного деканату не залишилося жодного. Монахи католицьких орденів* вимушені були залишити свої обителі й перебраться до безпечних місць.

Чимало рухомого і нерухомого майна Католицької Церкви було передано протестантським громадам. Реформати мали свої школи, які утримувалися коштом громади і пожертвами Другетів та інших землевласників. Документ за 1589 р. наводить дані про доходи реформатського проповідника і вчителя в Ужгороді. Зокрема,

⁸⁷ Kónya A., Kónya P. Szlovák reformátusok a XVI–XVIII. Században. Sárospatak: Hernád Kiadó, 2013. 163 old.

⁸⁸ Mészáros K. Ungvár története, a legrégebbi időktől máig. Pesten: Ráth Mór Könyvkereskedés, 1861. 42 old.

⁸⁹ Fejes I. A sátoralja-újrhelyi ev. ref. egyház története 1522–1889. Sátoraljaújrhely, 1889. P. 27.

⁹⁰ Soós K. A reformáció terjedése és megszilárdulása a mai Kárpátalja területén. P. 63.

⁹¹ Kónya A., Kónya P. Szlovák reformátusok a XVI–XVIII. században. P. 62; Zoványi J. Protestáns lelkészek nyugtatványai régi tizedjegyzékek mellett. *Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár*. 1929. Vol. 13. P. 114–119.

вказувалося, що церкву, священника, школу та вчителя підтримували з чотирьох джерел: замку (Другети), міста, десятини з виноградників та з філій Ужгородської матірньої церкви⁹². Упродовж наступних десятиліть практично усі представники роду Другетів були протестантами, практикували право патронажу над протестантськими селами і містечками своїх доміній.

Останній з роду Другетів, кальвініст і захисник протестантизму, – земплінський надзупан Валентин (Балінт), який був одружений на доньці одного з найбагатших «*homo novus*» Верхньої Угорщини, «збирача володінь» майбутнього князівського роду Жигмонда Ракоці – Ержибет. Вдалий шлюб сприяв політичній кар'єрі⁹³. При дворі Другета у Гуменному до 1611 р.⁹⁴ працював проповідник Дьордь Дебрецені.

Отже, Другети з перших років поширення реформації в Угорщині швидко підтримали нові ідеї та, користуючись правом патрона, сприяли поширенню протестантизму на підвладних їм землях. Серед Другетів були щедрі меценати, які надавали матеріальну підтримку реформатським парафіям, забезпечували проповідників та вчителів належною зарплатою, підтримували видання перших протестантських книжок угорською мовою тощо. Безперечно роль шляхтичів Другетів в утвердженні протестантизму на підвладних землях важлива, але ж їхня діяльність була не єдиним фактором у зміцненні нової віри у північно-східній країні держави. Коли на території Верхньої Угорщини розгортається контрреформація, Другети здійснюють релігійну конверсію. Невдовзі зрікаються протестантизму русинські парафії Земплінщини та Ужанщини, вони повертаються до давньої віри, доки Ужгородська унія 1646 р. не розпочала нову хвилю релігійної конверсії.

Яскравим прикладом окатоличення шляхти Верхньої Угорщини

* Монастир ордену св. Павла Відлюдника був в Ужгороді, Веллі (біля сучасного Середнього), Есені.

⁹² Makay D. Az Ungvári hely. Hitv. Egyház történeti töredéke. *Sárospataki füzetek*. 1860. P. 429–442.

⁹³ Зубанич Л. Життя і політична кар'єра Балінта Другета. URL: http://uzhgorod.in/ua/statti/2019/zhittya_i_politichna_kar_era_balinta_drugeta

⁹⁴ Coranic J. Úloha Drugetovcov v procese zjednotenia veriacích byzantsko-slovanskeho odradu s katolíckov cirkvou na Slovensku. *Rekatolizácia a uhorská spoločnosť v 17.–18. storočí*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2016. P. 101.

першої половини XVII ст. є конверсія Дьордя (Георгія) III Другета Гуменянського (1583–1620)⁹⁵. Ще малолітнім втратив батька і довелося тривалий час боротися із родичами, які зазіхали на величезні володіння сім'ї⁹⁶. Він шукав будь-які способи для повернення своїх володінь. Багато часу проводив у Відні, Празі, шукав підтримки при дворі. Угорський історик Антал Молнар пише, що саме ці роки були визначальними для становлення Д. Другета як політичного, державного діяча і звичайно для релігійно-світотрядного виховання⁹⁷. Дьордь Другет навчається у єзуїтському колегіумі в Празі. Ймовірно, у цей період перейшов до католицького віросповідання, тобто на початку 1600-х років. У документі від жовтня 1601 р. місіонери краківського єзуїтського дому відгукуються про нього як про завзятого католика, який планує створення колегіуму в Гуменному⁹⁸.

Можна припустити, що серед причин релігійної конверсії Д. Другета були як вплив оточення (єзуїтів та католицької аристократії), так і можливість здобуття покровительства при дворі, насамперед для позитивного вирішення справи батьківського спадку.

Релігійна конверсія дала результат – у 1603 р. молодий Д. Другет відновлює право володіння над частиною колишніх батьківських маєтків, стає ужанським надзупаном. У роки антигабсбурзького виступу Іштвана Бочкаї Дьордь Другет виступав посередником у переговорах між ним та єзуїтом Джованні Аргенті й гарантував безпечний відхід єзуїтських місіонерів із Трансильванії⁹⁹. Ймовір-

⁹⁵ Ферков О. Окатоличення Дьордя III Другета Гуменянського як приклад релігійних конверсій дворянства Верхньої Угорщини. *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: Історично-релігійних студій*. Ужгород, 2016. № 5. С. 125–135.

⁹⁶ Takács S. Homonnai Györgyné. *Magyar nagyasszonyok*. 1982. P. 205–225; Borbély Z. A Homonnai Drugethek Felső-Magyarországon a 17. század első évtizedeiben. Doktori (PhD) értekezés. Eger, 2015. URL: <http://eklektika.ekt.f.hu/dsr/access/b7fd94e6-5e47-4ae8-820f-3115c3f56812>

⁹⁷ Lukács L., Molnár A. A homonnai jezsuita kollégium (1615–1619). *Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére* / szerk. V. Balázs, Z. Font, G. Keserű, P. Ötvös. Szeged, 1997. P. 360.

⁹⁸ Ibid. P. 361.

⁹⁹ Jezsuita okmánytár 1/2: Erdélyt és Magyarországot érintő iratok, 1601–1606. Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez (34/2) / Balázs

но, цей епізод його політичної біографії спонукав дослідників вважати Д. Другета учасником руху І. Бочкаї. Обмеженість джерел не дозволяє нам робити остаточні висновки. Відомо також, що Другети були активними учасниками боротьби за трансільванський князівський трон після смерті І. Бочкаї¹⁰⁰.

У 1608 р. Дьордь Другет разом із Балінтом Другетом були присутні на коронації Матяша II. Балінт Другет став державним суддею, а Дьордь Другет отримав титул лицаря золотої шпори¹⁰¹. Тобто конфесійна належність не була перешкодою для отримання титулів від короля Габсбурга. На цей час Балінт та Дьордь – єдині дорослі чоловіки роду Другетів, які ймовірно належали до різних конфесій. Які були їхні стосунки і чи були вони конкурентами? Чи зазіхали на майно одне одного – складно визначити. Втім, впадає у вічі, що після смерті Балінта Другета, а через два роки його сина Іштвана єдиним чоловіком-спадкоємцем залишається Дьордь Другет. У його руках опиняється все майно, уряди (наджупан Ужанський і Земплінський) та титули. У документах титулується як граф. До того ж через вдале одруження із Каталіною Надошді отримує величезний посаг і родичається з найвпливовішими аристократами Угорщини.

Отже, шлях до найвищих державних посад для Д. Другета відкрився після смерті його двоюрідного дядька Б. Другета. Дьордь Другет як один із рушіїв католицького відродження опинився у протистоянні з протестантською шляхтою регіону, комітатськими зібраннями та містами.

Безперечно у кар'єрному зростанні Д. Другета та його нащадків велику роль відіграло раннє навернення до католицизму¹⁰². Він був одним із найактивніших угорських учасників складної системи міжнародних відносин початку XVII ст. Окаатоличення Д. Другета гармонійно вписується у процес релігійної конверсії представників

Mihály and Kruppa Tamás and Lázár István Dávid and Lukács László, Szeged, József Attila Tudományegyetem Régi Magyar Irodalom. Tanszék, 1995. P. 361.

¹⁰⁰ Див. про це: Papp S. Homonnai Drugeth Bálin, Rákóczi Zsigmond és Bátor György küzdelme az Erdély feletti hatalomért 1607-ben. *Századok*, 2008. P. 807–848.

¹⁰¹ Borbély Z. Egy konvertita főúr Felső Magyarországon. P. 379.

¹⁰² Borbély Z. Egy konvertita főúr Felső-Magyarországon: Homonnai Drugeth György. *Rekatolizáció, protireformáció a katolicka reštaraciá v Uhorsku. Rekatolizáció, ellenfeformáció és katolikus megújulás Magyarországon* / ed. P. Konya. Prešov, 2013. P. 378.

аристократії, а згодом і середньої шляхти в період від останньої третини XVI ст. і до кінця XVII ст. Ще на початку 1610-х років Д. Другет наполегливо взявся до підготовки відкриття єзуїтського колегіуму в Гуменному¹⁰³, який із перервами проіснував у цьому регіоні до останньої чверті XVIII ст.

Перші місії ордену єзуїтів у північно-східному пограниччі виникли на початку другого десятиліття XVII ст.: бл. 1608 р. у Гуменному, а бл. 1610 р. – в Ужгороді. У 1612 р. король Матяш II дав дозвіл на відкриття в Гуменному єзуїтської колегії та школи при ній, у листопаді 1613 р. підтримка надійшла і з Риму¹⁰⁴. У 1614–1615 рр. у гуменянському колегіумі вже проводили навчання.

Дьордь Другет 23 листопада 1613 р. дарував великі володіння на Земплінщині та Ужанщині для утримання колегіуму та єзуїтів. Документа про це дарування не залишилося¹⁰⁵. Можливо, грамота була втрачена під час нападу загонів Г. Бетлена у 1619 р. на володіння Другетів. Королівське підтвердження фундація отримала значно пізніше, 28 квітня 1649 р., уже після перенесення закладу до Ужгорода.

Фундаційна грамота Дьордя III Другета від 2 липня 1615 р.¹⁰⁶ гарантувала функціонування навчального закладу та життя отців-єзуїтів (прибутки з маєтків). Граф передав єзуїтам: «Колишній монастир ордену св. Франциска з церквою, які знаходяться поруч з нашим

¹⁰³ Про це докладніше див.: Bujdosó I. Az Ungvári Drugeth Gimnázium története) az alapítástól az 1880-as évek végéig). *Acta Beregsasiensis*. 2011. Vol. 11. P. 101–112; Bujdosó I. Az ungvári gimnázium története. *Együtt*. 2011. Vol. 3. P. 71–81; Fedinec C. Az ungvári gimnázium évszázadai. *Kalendárium*, 96'97. Ungvár: Kárpáti Kiadó, 1996. P. 34–35; Ферков О. Гуменянсько-ужгородський єзуїтський колегіум: від заснування до ліквідації Товариства Ісуса (1613–1773). *Natio erudita: Školstvo v konfesionálnom prostredí na Slovensku v minulosti. Orientalia et Occidentalia*. Kosice: Dobrá kniha, 2019. Vol. 24. С. 121–139.

¹⁰⁴ Ферков О. Гуменянсько-ужгородський єзуїтський колегіум... С. 126.

¹⁰⁵ Там само. С. 127.

¹⁰⁶ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) E152 Regestrata, Collegium Ungvariense, fasc. 14., fo 19. 9 вересня 1620 р. зроблено копію, і її направили до Риму, саме цю копію було виявлено і опубліковано: Weiser F. *Litterae autenticae exhibentes originem scholarum Hungariae. Coloczae*, 1882. P. 142–147. Текст грамоти вже на початку XX ст. подав: Blanár Ö. Az ungvári királyi katolikus főgimnázium háromszázados története. P. 22–25; Див. також: Lukács L., Molnár A. A homonnai jezsuita kollégium (1615–1619). *Molnár A. Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században*. Budapest: L'Hatmattan, 2009. P. 112.

двором, з городами і усіма землями про які тепер або згодом стане відомо, що там колись жили монахи-францисканці ... Для утримання членів колегіуму передаємо наступні маєтки: в Земплінській жупі маєток Нодь Кеменце з усіма прибутками з нього, з усіма землями, які обробляються або ні: орні, луки, пасовища, ліси, гори, долини, полонини, води (ставки, рибники) з правом риболовлі, млини та їх приміщення, десятину (з овець, свиней, зерна, бобових, тобто з усього що росте на землях); 2. На горянській горі, що на наших володіннях в Ужанській жупі вільний виноградник – так званий Борат соло, який зі сходу межує з лісом, із заходу з виноградником Вайди Геоці, з півдня – горянського Матяша Тота, з півночі – нашої хорошої людини радванського немеша Лукача Нодя ... Так само інший вільний виноградник на унґварській горі, також Борат соло, з сходу він межує із нашим виноградником “Керталя”, з заходу з виноградником Іштвана Праепока, з півночі у найвищій точці з виноградником Бенедека Ваша, з півночі доходить до державної дороги ... ці вільні виноградники, які були у володінні павликіан, викуплені нашими предками разом із названими володіннями Нодь Кеменце цією грамотою передаємо і даруємо на вічні часи єзуїтському колегіуму з усіма правами і прибутками ... Для того щоб колегіум без усяких перешкод постійно мав у своєму розпорядженні грошові прибутки, щоб зміг легко і спокійно виконувати свої обов’язки наказуємо: щоб гуменянський управитель маєтками щорічно передавав керівнику колегіуму 1 700 угорських форинтів двома частинами – 850 у день Святої Троїці і таку саму суму на Різдво ... А якщо хто не будь з наших потомків або управителів або будь-хто інший законно або незаконно заволодіє гуменянським маєтком та прибутками з нього, той порушить наше розпорядження зроблене на користь католицької держави, ... той повинен у якості компенсації передати патерам єзуїтам 20 тисяч угорських форинтів, якщо це не зробить, то єзуїти можуть забрати у своє користування наступні маєтки гуменянської домінії: Кіш Кеменце, Модра, Адідоц, Хелмецке, Петіче з усіма прибутками і майном ... Zobov’язуємося ми і zobov’язуємо наших потомків покровительству вати патерам єзуїтам і захищати їх від будь-яких нападів тепер і в майбутньому.

Поряд з цим заявляємо – у випадку якщо коли-небудь через несприятливі обставини станеться так, що єзуїти Гуменнянського колегіуму будуть вимушені залишити Угорщину, то усі маєтки, даровані цією грамотою повертаються до нас або наших нащадків. Але

із покращенням ситуації монахи єзуїти зможуть вільно повернутися до Угорщини усі маєтки без усяких труднощів, з повним правом на володіння будуть повернуті»¹⁰⁷.

Окрім Дьордя Другета, значні пожертви робили інші місцеві аристократи та шляхтичі: Міклош Естергазі, Борбала Телегді, Ференц Алагі та інші. Отже, у 1614 р. у Гуменному розпочалося навчання, яке не припинялося аж до 1619 р., коли через похід військ трансільванського князя Г. Бетлена заклад було закрито, а єзуїти втекли до Польщі. Відновили навчання тільки у 1630 р.

Зважаючи на постійну небезпеку, що перешкоджала нормальному функціонуванню колегіуму, Янош Другет Гуменнянський у 1636 р. вирішив перенести заклад до Ужгорода. Через різні обставини отці-єзуїти перебралися у нову будівлю колегіуму тільки у 1646 р.

Зведення будівлі єзуїтського колегіуму в Ужгороді розпочалося у 1640 р. Через чотири роки будівництво практично завершилося, але повстання Дьордя І Ракоці і облога Ужгорода (1644) завадили переселенню закладу. Будівництво колегіуму і переселення єзуїтів завершувала вдова Яноша Другета Анна Якушич*. І вже у 1646 р., у рік відомої Ужгородської унії, єзуїтський колегіум почав працювати в Ужгороді. Нова будівля мала свою каплицю, бібліотеку, кухню, їдальню, музей, кімнату для хворих, аптеку, 24 кімнати для отців, 7 навчальних аудиторій, зал для проведення урочистостей, підвали тощо¹⁰⁸. Невдовзі колегіум із чотирикласного перетворився на п'ятикласний навчальний заклад. Навчання провадилося латиною¹⁰⁹.

¹⁰⁷ Український переклад уривків зроблено з угорського тексту, поданого в праці: Blanár Ö. Az ungvári királyi katolikus főgimnázium háromszázados története. P. 22–25.

* Сестра веспремського, а пізніше егерського (1642–1647) єпископа Дьордя Якушича, що підтримувала католицьке оновлення, зокрема повернула монахів ордену св. Павла до Требишова, запросила до Ужгорода василіана Петра Партерія для підготовки унії православних із римською церквою.

¹⁰⁸ Blanár Ö. Az ungvári királyi katolikus főgimnázium háromszázados története. P. 50–51.

¹⁰⁹ Про навчальний процес докладно див.: Химинець В., Басараб М. Історія ужгородської гімназії (1613–2013). С. 80–83. Відомі списки ректорів, префектів та вчителів ужгородського єзуїтського колегіуму: Химинець В., Басараб М. Історія ужгородської гімназії (1613–2013). С. 86–92; Blanár Ö. Az ungvári királyi katolikus főgimnázium háromszázados története. P. 77.

Гуменнянсько-унгварський колегіум Товариства Ісуса був типовим закладом гуманістичної освіти. Заснування колегії мало свої політичні та релігійно-моральні завдання. Пригальмовуючи темпи Реформації у північно-східних окраїнах Угорщини, Католицька Церква через єзуїтів і завдяки меценатству Другетів поширювала освіту, знання, культуру тощо. Молодь північно-східного регіону Угорщини мала змогу отримати європейську освіту і за бажання (можливостей) продовжити навчання на вищих ступенях освіти (філософія і теологія, наприклад у Трнавському університеті).

Ужгородський єзуїтський колегіум проіснував ще два роки після розпуску ордену єзуїтів буллою *Dominus ac Redemptor* папи Климента XIV 21 липня 1773 р.¹¹⁰. Імператриця Марія Терезія відмовилася виконувати бажання папи про передачу всього майна єзуїтів Апостольському престолу. Було прийнято рішення передати майно Товариства Ісуса на всій території Австрійської імперії Освітньому фонду, що стало сприятливим ґрунтом для проведення освітньої реформи (1777). Рухоме майно і частину нерухомого майна ужгородського єзуїтського колегіуму було продано на аукціоні, отримані кошти передані до Освітнього фонду. Частина будівель та кілька земельних наділів були передані/даровані імператрицею Мукачівській греко-католицькій єпархії¹¹¹.

Наведені історії аристократичних і шляхетських родів демонструють активну участь як «старої», так і «нової» еліти у політичних та соціокультурних процесах раннього Нового часу. Одні прагнули зберегти домінування в політиці, інші – примножити статки, здобути нові посади, титули, престиж. Так чи так суспільна еліта впливала на тенденції соціокультурних процесів, духовне оновлення, темпи Реформації. Представників знатних родів зустрічаємо серед перших прихильників вчення М. Лютера, серед меценатів протестантських проповідників, полемістів, книговидавців. У посттридентські десятиліття угорська шляхта пасивно спостерігала за

¹¹⁰ Brexe del Sommo Pontifice Clemente XIV Dominus ac Redemptor. URL: <https://www.vatican.va/content/clemens-xiv/it/documents/breve-dominus-ac-redemptor-21-luglio-1773.html>

¹¹¹ Ферков О. Ліквідація ордену єзуїтів (Товариство Ісуса) та її наслідки для ужгородського єзуїтського колегіуму. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. Ужгород, 2022. № 1(46). С. 113.

спробами місіонерів, вищого духовенства тощо повернути колишні позиції Католицької Церкви в Угорщині. На рубежі XVI–XVII ст. відбуваються перші конверсії протестантських шляхтичів. Прикладом релігійної конверсії аристократії є навернення Дьордя III Другета, який був одним із найщедріших меценатів північно-східних комітатів Угорщини першої чверті XVII ст. Турбуючись про стан освіти в регіоні, граф Д. Другет заснував єзуїтський колегіум, який стане потужним духовно-культурним осередком.

Шляхта як в Угорщині, так і в інших країнах Європи, була носієм високої, елітарної культури та охоронцем духовних традицій. Із державно-політичним роз'єднанням Угорщини сталися зміни в середовищі еліти: представники нижчих прошарків, так би мовити, «просочуються» у шляхетський стан. Відбувалося поповнення стану шляхти іншими прошарками суспільства. На історичній арені Угорщини з'являються нові люди – «*homo novus*». У цьому середовищі шляхтичі Добо, Перені, Магочі, Ракоці тощо були тісно пов'язані (господарство, політичні інтереси) з північно-східним пограниччям Угорщини. Часто магнати і шляхтичі впливали на релігійно-конфесійну ситуацію підвладних маєтків та підданого люду. Блискавичне поширення протестантизму призвело як до позитивних, так і до негативних процесів. Шляхта не стояла осторонь цього, бачимо її і як учасника насильницької секуляризації, і як мецената протестантських проповідників, шкіл тощо. У період активної Контрреформації частина нобілітету сприяла місіонерській роботі католицьких орденів, підтримувала унійний процес, створювала фундації для єзуїтського навчального закладу.

Діяльність кількох магнатських родів північно-східного пограниччя Угорщини виходила далеко за межі регіону. Господарські інтереси Добо, Магочі, Другетів, Ракоці охоплювали всю Верхню Угорщину, Трансильванію. Магнати Другети і Ракоці мали і значні політичні амбіції, вступали у боротьбу за трансильванський трон. Наведені вище та низка інших аспектів регіональної історії сучасною історіографією вивчено фрагментарно. Українські дослідники, зокрема краєзнавці, стають ніби «нововідкривачами» минулого, намагаються позбутися радянських наративів і розглянути історію Закарпаття у контексті європейського історичного процесу.

Оксана ФЕРКОВ